

Tarih Anlayışının Modern Dönemdeki Arap Dili Çalışmalarına Etkisi

Ahmet KAPLAN | <https://orcid.org/0000-0001-5319-058X>

Dr. Öğr. Üyesi | Yazar | ahmet.kaplan@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi | [ROR: https://ror.org/0468j1635](https://ror.org/0468j1635)

Arap Dili ve Belagatı | Rize, Türkiye

Öz

Bu çalışma, tarih anlayışının modern dönemde yapılan bazı çalışmalar üzerindeki etkisine işaret etmeyi amaçlar. Bu etki, ilk dönem âlimlerin Arap diliyle ilgili düşünceleriyle modern dilbilimin bilgi ve kuramları arasında yapılan mukayeselerde oldukça güçlü bir biçimde hissedilir. Arap dünyası Batı işgalinden kurtulup egemenliğini elde ettikten sonra siyasi ve milli saiklerle ilmi ve kültürel alanlar başta olmak üzere kapsamlı bir kalkınma hareketi başlatmış ve Batı dünyasına açılmıştır. Arap dünyası Batı'da üretilen teknik bilgi başta olmak üzere pek çok bilginin üstünlüğünü kabul etmekle birlikte modern dilbilime daima şüpheyle bakmıştır. Buna rağmen modern dilbilimin kuram ve kavramlarını, bağlamları ve arka planları çok farklı olsa da kendi dilbilimsel tarihinde aramaktan geri durmamıştır. Oysa ilk dönem Arap dili âlimlerinin amacı ve ürettikleri bilginin bağlamı modern dönem dilbilimcilerinkinden ve dilbilimin ortaya çıkış şartlarından oldukça farklı olmuştur. Bu itibarla Arap dil tarihinde zikredilen kavramları modern dilbilim kavramlarıyla eşleştirmek için bağlamından koparmak veya zorlama yorumlara maruz bırakmak yöntemsel bir hata olduğu gibi tarihe mal olmuş dilbilimsel bilginin epistemik değerini de yok etmektedir. Arap dil tarihinin zenginliği ve derinliği, modern dilbilimde ortaya çıkan kuram ve kavramların adı konmadan gelenekte var olduğunu ispatlamada oldukça işe yaramıştır. Burada tarih anlayışının çok etkili olduğu kanaatindeyiz. Meselenin dil ideolojileriyle ilgili boyutu bu çalışmanın sınırlarını aşacağından, bu çalışma, tarihsel algının dil araştırmalarındaki etkisine dair bazı örneklerle sınırlı tutulmuştur. Bu örnekler modern dönemde Arap dünyasında dilbilimsel katkılarıyla tanınan kişilerin çalışmalarından seçilmiştir. Atıfta bulunulan bilgi ve kuramların neşet ettiği tarihsel ve toplumsal şartlar bu makalenin sınırlarını aşacağından ele alınmamıştır.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili, Tarih Algısı, Dilbilimi, Yorum, İdeoloji

Atıf Bilgisi

Kaplan, Ahmet. "Tarih Anlayışının Modern Dönemdeki Arap Dili Çalışmalarına Etkisi". *Rize İlahiyat Dergisi* 24 (Ekim 2023), 117-128. <https://doi.org/10.32950/rid.1263843>

Yayın Bilgileri

Türü	Araştırma Makalesi		
Süreç Bilgileri	Geliş Tarihi: 11.03.2023	Kabul Tarihi: 01.09.2023	Yayın Tarihi: 20.10.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlleme		
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.		
Benzerlik Taraması	Yapıldı - iThenticate		
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.		
Etik Bildirim	ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr		
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.		
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.		

Dizinlenme Bilgisi

The Impact of Historical Perspective on Contemporary Arabic Language Studies

Ahmet KAPLAN | <https://orcid.org/0000-0001-5319-058X>

Asst. Prof. | Author | ahmet.kaplan@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdogan University | <https://ror.org/0468j1635>

Arabic Language and Rhetoric | Rize, Türkiye

Abstract

This paper, aims to investigate the impact of historical perspective on some contemporary studies. This affect is apparent in comparisons made between assessments of Arabic scholars and modern linguistic theories and notions in the West. The Arabic world, after gaining their independence, had tried their hardest to import the knowledge from the West due to political, scientific, and sociological reasons. While Arabs accepted the superiority of knowledge in several fields that produced in the West, their look, on the contrary, at the modern linguistics has always been suspicious. Nevertheless, they did not hold back from finding out the similar or better correspondent linguistic theories or conceptions in Arabic language tradition. However, the aim of the early Arabic language scholars and the context of the knowledge they produced were quite different from those of the modern period linguists and the conditions of the emergence of linguistics. In this respect, it is a methodological error to decontextualize the concepts mentioned in the history of Arabic language or to subject them to forced interpretations to match them with modern linguistic concepts, and it also disrupts the epistemic value of linguistic knowledge that has gone down in history. The wealth and depth of Arabic language tradition has been useful in ascribing those new linguistic theories and concepts to Arabic tradition as it was asserted that these concepts dealt with by scholars without nomination. We assume that the effect of historical interpretation worked out well here. The ideological dimension of the historical interpretation exceeds the limits of this paper, for that, this paper limited with some examples in which the effect of honorific interpretations of history on Arabic studies is obvious. These examples are selected from the works of people who are known for their linguistic contributions in the Arab world in the modern period. The historical and social conditions of the theories and knowledge referred to in this paper have not been discussed as they would exceed the limits of this article.

Keywords

Arabic Language, Linguistics, Historical Perspective, Interpretation, Ideology

Citation

Kaplan, Ahmet. "The Impact of Historical Perspective on Contemporary Arabic Language Studies". *Rize Theology Journal* 24 (October 2023), 117-128. <https://doi.org/10.32950/rid.1263843>

Publication Information

Type	Research Article		
Process Information	Date of Submission: 11.03.2023	Date of Acceptance: 01.09.2023	Date of Publication: 20.10.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External		
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.		
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate		
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.		
Complaints	ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr		
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.		
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.		

Abstracting and Indexes

Giriş

Bireysel ve toplumsal değerlerin bilimsel araştırmaları etkilediği bilinen bir durumdur. Zaten metod arayışı bir yönüyle, araştırmacının inceleme konusuna müdahalesini azaltma çabasıdır. Bununla birlikte tarih ve dil gibi kimliği oluşturan alanlarda yorum, öznellikten kurtulamaz. Doğa bilimlerinde yorum etkisi kaçınılmaz bir etken ise tarih ve dilbilim gibi sosyal bilimlerde bu etkinin daha fazla olacağı söylenebilir. Fakat yorumlama eylemini kökünden belirleyen ideoloji kavramı, bu makalede ele alınamayacak kadar farklı teorik ve pratik boyutlara sahiptir. Ayrıca bu çalışmada, kavramı çeşitli boyutlarıyla ele almaktan ziyade tarih algısının araştırmacının yorum eylemini nasıl yönlendirdiğine dair bazı örnekler üzerinde durulacaktır. Bu örnekler pratiğe ve tikel örneklere daha uygun görülen algı kavramı çerçevesinde irdelenmiştir. Dil ideolojilerinin kimlik, ahlak, estetik gibi çok farklı edim alanları söz konusuyken bu makale meseleyi dilbilimsel çalışmalar temelinde değerlendirmeyi amaçlar.

Burada ideoloji genel kanaat, düşünme biçimi veya yaklaşım tarzı anlamında kullanılmıştır. Bu anlamda hayatı anlamlandırma biçimlerinin hepsi ideolojiktir. İşaret etmeye çalıştığımız, ideolojinin, anlamın ona göre inşa edileceği bir amaç haline getirilmesi problemidir. Amaç, nesneyi aşan bir yapıda olduğundan¹ bir nesnenin özünde olmayan nitelikler amaç doğrultusunda kendisine yüklenebilir ve bir olayın tarihteki anlamı sorgulanırken muhtemel iki tavır görülebilir. Birincisi, ön kabullere uygun anlamlandırma biçimi. Diğeri ise sorgulayıcı anlamlandırma biçimi. Birincisinde amaç esastır ve her türlü veri amaç doğrultusunda araçsallaştırılabilir. Sorgulayıcı yaklaşım ise kabullere aykırı bir tutum sergilediğinde, toplumsal hafıza kabul edilen tarihi *yıkma* veya kimliğin temellerini aşındırmakla suçlanabilir.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başından beri Arap dilbilimi çalışmalarının çoğu Doğu-Batı etkileşiminin gölgesinde yürütülmüştür. Bu etkiye verilen tepki, çalışmaların mahiyetine dair önemli ipuçları verir. Örneğin referansını daima gelenekte bulmaya gayret gösteren *gelenekçi tutum*, Batı'da yapılan çalışmalara daha az önem atfetme eğilimindeyken; geleneği güncel bilgiler ışığında bazen *isabetli* bazen *geçmişte kalmış* şeklinde kritik eden, modern dilbilimi öyle veya böyle takip eden fakat fırsat buldukça geleneğe atıfta bulunan *birleştirici tutum* ise Batı'da yapılan çalışmalardan azami istifade etmeye gayret eder. İkinci yaklaşımın mezcedilmiş karakteri yönteminde ve ulaştığı sonuçlarda barizdir. Arap dünyasında geleneğe yönelik yapılan incelemeler, geçmişte yapılan çalışmalara hakkını vermeye çalışan *etkileşimli okumalar*, bu çalışmaları aşırı yücelten *övücü okumalar* ve yapılan çalışmaları bazı yaklaşımlar doğrultusunda düzenleme, yeniden yapılandırma, illet, âmil vb. gereksiz görülen açıklamalardan arındırma eylemini içeren *yenilikçi okumalar* şeklinde² özetlenebilir.

Bu çalışmaların çoğunda, açık veya örtük, dile dair ortak bir anlayış görülür. Buna göre, Arap dilinin ana özelliklerinin, İslam sonrası toplumda meydana gelen başta Kur'an'ın doğru okunması ve anlaşılması doğrultusunda teşekkül ettiği, ardından diğer ilimlerdeki etkisi çerçevesinde geliştiği fakat esasında *dili fasih ve belîğ* kullanan bedevilere dayandığı varsayılır. Bu yaklaşım tarzı, zihni arka planda, *bozulmamış* veya *otantik* bir dil formu varsayar. Kur'an'ın dilsel yapısı bu düşüncenin temellerini oluşturduğu gibi Kur'an dili üzerine daha sonra yapılan çalışmalar bu ideal dili temsil eden Fasih Arapçanın genel özelliklerini tespit etmeyi amaçlar.

Edebiyat, belâgat, dilbilgisi ve sözlükbilgisi gibi dilbilimsel alanların Arap dil tarihindeki gelişim ve değişim safhaları arasındaki çizgiler çok net değildir. Dil üzerine kaleme alınmış oldukça büyük bir külliyat mevcuttur, fakat bu külliyatın mütalaası yapılırken, değişim, dönüşüm, yenilerin eklenip eskilerin kayıtlarda kalması gibi tarihsel karakteristikler açık değildir. Özcü ve ideal dil anlayışının bunda büyük etkisi olduğu söylenebilir. Fakat, daha önemlisi, bu durum sağlıklı bir tarih muhasebesinin kapılarını kapatmakta ve ideolojik yorumların çoğalmasına sebep olmaktadır. Bu çerçevede Arap dil tarihine yönelik gerçekleştirilen incelemelerde, sıklıkla, aslında orada olmayan fakat okur tarafından dikte edilmiş fikirler, dil tarihine nispet edilir.³

Arap dil geleneğini modern dilbilimle buluşturmak ve modern bilgi sistemleri içinde yerini almak veya hakkını vermek için Batıda neşet eden dilbilime verilen tepkiler Arap dünyasındaki dilbilimsel çalışmaların gidişatına yön vermiştir. Bazıları Batıda varılan dilbilimsel sonuçların emsallerini Arap dil tarihinde bulmaya çalışmıştır. Fakat bu yaklaşımla birlikte, Arap dil tarihine ait bu bilgiler artık tarihsel algının konusu haline gelmiş, geçmişe dair günümüzde yapılan yorumlarda, yukarıda işaret ettiğimiz Doğu-Batı mücadelesinin etkisinde kavramların tarafgir okumalarla bağlamından kopartılması ve hatta çarpıtılması gibi sonuçlar, maalesef, azımsanmayacak ölçüde kendini hissettirmiştir. Oysa, modern dilbilimsel kavramların, kadim nahiv bilgi sistemine benzemeyen farklı disiplinlerin kesiştiği, kavram formülasyonu, betimleme ve açıklama tekniklerine dayanan bilgi sistemleriyle ilişkisinin iyi kavraması gerekirdi.⁴

¹ Karl Löwith, *Tarihte Anlam*, çev. Caner Turan, (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 20.

² Mustafa Galfan, "Vâkı'u'l-lisâniyyât fi'l-âlemi'l-'arabî", *el-Beyân* 400 (2003), 23-24.

³ Abdulkâdir el-Fâsî el-Fihri, *el-Lisâniyyât ve'l-luğatu'l-'arabiyye: nemâzic terkîbiyye ve dilâliyye*, (Rabat: Dârü Tubkâl li'n-Neşr, 1985), 60.

⁴ Hâfız İsmail Alevî-Emuhammed el-Mullah, *Kaḍaya ebistemûlûciyye fi'l-lisâniyyât*, (Beyrut: ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Ulûm Naşirûn, 2009), 59.

Güncel bilgiyle tarihsel olayları değerlendirmek ve tarihten elde edilen bilgiyle güncel meseleleri değerlendirmek diğer sosyal alanlarda olduğu gibi Arap dili araştırmalarında da sıkça görülür. Arap dili mirasını, betimlenmiş dilsel veri ve betimleyici kavramlar başka bir ifadeyle esaslar ve ona dair düşünceler şeklinde tasnifi⁵ tarihsel verinin salt bilgi ve bu bilginin ideolojik yorumu yani tarihsel verinin ve bu verinin yorumunun ayırımına tekabül eder. Tarihsel veri mi yoksa güncel bilgi mi? Hangisinin ağır basacağı *veriyi* ve *bilgiyi* yorumlayacak akla bağlıdır ve görünen o ki bu işlemde hiçbir zaman nesnellikten bahsedemeyeceğiz. Zira bu akli oluşturan dinamiklerin sağlamlığı, esnekliği, kuşatıcı ve derinlikli oluşu yapılacak değerlendirmenin sadece güvenilirliğini artıracaktır. Fakat bu dinamikler her daim ideolojik yorumların gölgesinde kalacaktır. Bundan dolayı işaret ettiğimiz araştırmalarda amaç veya sonuç çoğu kez araştırmacının tarihsel perspektifinin etkisinde şekillenmektedir.

Bu çalışma, Arap toplumu veya atıfta bulunduğumuz bazı araştırmacılar hakkında olumsuz bir algı oluşturma niyetinde olmadığı gibi bütün Arap diliyle ilgili modern dönemde yapılmış değerli pek çok çalışmanın da hakkını baştan teslim eder. Dil gibi, toplumu, tarihi, kültürü, dini, sosyal ve ruhsal yönleriyle kuşatan bir incelenme alanında dil dışı anlayışların etkilerini görmek, her toplumda olması itibarıyla normal karşılanabilir. Fakat dilbilimsel bir bakış açısıyla bu hususlara işaret etmenin, dilbilimsel araştırmalarda daha sağlıklı bir yaklaşım inşa etme yolunda faydalı olacağını düşünüyoruz. Bu çalışmanın amacı bu şekilde anlaşılmalıdır.

1. Dil ve Tarih

Salt dil araştırmalarında, Arap dili tarihle pek ilişkilendirilmez. Çünkü tarihin ayırt edici özelliklerinden olan değişim, öncekinden farklı olma, farklı aşamalara geçme durumları yukarıda işaret edilen yerleşik dil anlayışında kabul görmez ve dilde değişimi ima eden durumlar hatalı kabul edilir. Bundan ötürü dilin değişimi meselesi özellikle son zamanlara kadar – bazılarına göre hâlâ – dille neredeyse hiç irtibatlandırılmamış ve görülen değişimler bozulma şeklinde nitelendirilmiştir. Câbirî, bu durumu kültürü de içine katmak suretiyle biraz daha genişleterek şöyle ifade eder; Tarih, bize Arap düşüncesinin gelişimini ve bir halden diğerine intikalini sunmaz, aksine o, eskiyle yeninin eşzamanlı olarak tek bir zamanı yaşadığı eski kültürün ürünlerinin yer aldığı bir *pazar* veya *fuardan* ibarettir.⁶

Milletlerin kimliklerini inşa etmesinde tarihin işlevi ve önemi ihtilaf konusu olmayacak kadar açıktır. Hatta Hobsbawm'ın benzetmesiyle, haşhaşın eroin müptelâlığının hammaddesi olması gibi tarih de milliyetçi, etnik ya da köktenci ideolojilerin hammaddesidir.⁷ Bu durumda, her milletin kendi tarihiyle kurduğu yüceltici ve kıvanç verici irtibat normalleşir ve tarihte kurguların yer alması veya yer yer tarihin istismar edilmesi her millette görülebilecek sıradanlığa bürünür. Bu doğrultuda milli kimliğe özgünlük, farklılık ve itibar katacak her türlü olgu ve kurgu kullanılır.⁸

Tarihte olaylar, güncel kurguyla çelişecek ciddi bir kanıt veya engel bulunmadığı sürece, milletler tarafından siyasi, sosyal, psikolojik haklılığını ispatlayacak biçimde yorumlanır veya inşa edilir. Bu durum her millet için geçerlidir. Buna, Türkiye'de bir zamanlar öne sürülen Güneş Dil Teorisi⁹ veya İbranice'yi bütün dillerin kökeni varsayan iddia¹⁰ örnek olarak verilebilir. Yine Herder'in (ö. 1803) ve Humbolt'un (ö. 1859) yer yer aşırı milliyetçilik duygularıyla bezenmiş ve siyasal erkin hizmetine sunulmuş dile dair görüşleri¹¹ bu minvalde değerlendirilebilir. Tarih mesleği işaret ettiğimiz amaçlar yanı sıra, büyük ölçüde, rejimlerine hizmet etmeyi ve onları haklı çıkarmayı iş edindiğinden¹² tarihsel gerçeklik, zaman zaman yorumlara, ideolojilere ve çarpıtmalara kurban olabilir. Tarihin, pek çok söylemden yalnızca bir tanesi olduğu¹³ ve dilin bu söylemlerin vasatını teşkil ettiği dikkate alınırsa, tarihi şimdiye aktaran ve tarihle irtibatı kuran dilin, ulusal kimliğin inşası ve pekiştirilmesinde ne kadar esaslı bir işlevi olduğu daha iyi anlaşılır.

Tarihsel bilginin bu özelliği sebebiyle zamanın değişmesiyle birlikte tarihsel veriler güncel duruma göre yorumlanabilmekte, günün gereksinimleri yorumu yönlendirebilmektedir. Bundan dolayı tarihin anlamı geçmişte bulunmaz; fakat her seferinde farklı bir şekilde, değişik tarihçiler tarafından ve aynı geçerlilikle ortaya konur.¹⁴ Tarihin anlamı tarihsel olaylarda açık olsaydı böyle bir

⁵ Fâsî el-Fihri, *el-Lisâniyyât ve'l-luġatu'l-ʿarabiyye*, 60.

⁶ Muhammed Abid el- Câbirî, *Arap - İslam Akının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001), 53.

⁷ Eric Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, çev. Osman Akinbay, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2009), 6.

⁸ Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, 9.

⁹ Ayrıntı için bkz. Gökhan Yavuz Demir, "Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezinin Kavşağında Güneş - Dil Teorisi", *Uludağ Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/19 (2010), 385-396.

¹⁰ Umberto Eco, *Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı*, çev. Kemal Atakay, (İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2017), 29.

¹¹ Bkz. Mustafa Galfan, *Fi'l-lisâniyyâti'l-ʿamme: târiḥuhâ, tabîʿatuhâ, mevḏûʿuhâ, mefâhîmuhâ*, (Libya: Dârü'l-Kütubi'l-Cedîd el-Müttehîde, 2010), 48-54.

¹² Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, 43.

¹³ Richard Evans, *Tarihin Savunusu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, (Ankara: İmge Kitabevi, 1999), 11.

¹⁴ Evans, *Tarihin Savunusu*, 101.

anlam arayışı söz konusu olmazdı; zaten bu olaylarda anlamın yokluğu, arayışı tetikler.¹⁵ Bu itibarla, tarihsel verinin ifade edildiği biçimiyle manipülasyona açık olması ve ilgili dönemde kabul gören düşüncelere hizmetkâr kılınması temelde tarih algısıyla ilişkilidir. Tarihçi geçmişi anlarken aslında belli referans noktaları arasındaki boşlukları doldurur. Bu boşluklar uzun veya kısa süreleri kapsayabilir. Bu işlemde önemli olan kurgulanan tarihin amaçlanan işlevini yerine getirmesi ve bunu yaparken somut kanıtlarla mümkün mertebe çelişmemesidir.

Bu noktada yorumlamayı belirleyen temel üç yaklaşımdan bahsedilebilir:¹⁶ Birincisi, belli bir dönemi ideal veya altın çağ kabul eden ve tarihin yani zamanın ilerleyişini *düşüş* veya *kötüye gidiş* kabul eden yaklaşım; ikincisi, tarihi *ilerleme* veya *iyiye doğru gidiş* kabul eden ve en iyi örnekliliğini pozitivizmde bulan yaklaşım. Üçüncüsü de tarihi *zikzaklı* veya *inişli çıkışlı* kabul eden yaklaşım tarzıdır. Bu yaklaşım tarzları, tarihsel olayın veya verinin yorumunu temelden belirler.

Tarihsel bir veri olarak, mevalilerle karşılaşınca kadar bütün Arap kabilelerinden şiir istişhadı mümkündür,¹⁷ ve söz konusu dili, Hz. Peygamber'in arkadaşları (sahabiler) dahil diğer bütün kabileler fasih ve beliğ (edebi açıdan çok üst seviyede) kullanabiliyorlardı.¹⁸ Yani, bu yaklaşıma göre, Arap dilinin kullanımında zamanın ilerlemesiyle bozulmalar ortaya çıkmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak Kur'an'ın nâzil olduğu dönemde Arapça altın çağını yaşıyordu ve bu dönem, dilin en arı, bozulmamış, fasih ve beliğ kullanıldığı *altın çağ*ı temsil eder.

Benzer bir yaklaşımın Arap dilinin kullanım dönemlerine tasnifinde etkili olduğunu görürüz. Zira Arap dil tarihinde sözü *doğru* kabul edilenler sıralanırken zamanın ilerlemesiyle dilin bozulması arasında doğru orantı görülür. Abdülkâdir el-Bağdâdî (ö. 1093/1682), Cahiliye dönemi şairlerini, Cahiliye ve İslam'ın ilk dönemlerinde yaşamış şairleri ve İslam'ın yayıldığı ilk dönemlerde yaşamış Cerîr (ö. 110/728) ve Ferzâk (ö. 114/732) gibi şairlerin dili kullanma biçimlerini standartlara uygun, doğru dilsel veri kabul ederken Beşşâr b. Bürd (ö. 167/783) ve Ebû Nüvâs (ö. 198/813) gibi Arap şiirinde rüştünü ispatlamış şairler yukarıda belirtilen tarihten sonra yaşadıklarından, kullandıkları dil otantik Arapçayı temsil etmez ve dolayısıyla ölçü kabul edilmez.¹⁹ Yani, bu tasnife göre, tarihin ilerleyişi haddi zatında dilde bozulmuş ve beceride zayıflığın işaretçisidir. Bu anlayış, başta dil anlayışı olmak üzere başka pek çok kurgusal, kuramsal ve edimsel olguya etki eder. İlk dönemlerde yapılan dil incelemelerinde bu tarih anlayışı, dili zamanın kötüye gidişine karşı koruma refleksi şeklinde tezahür etmiştir. Çünkü Hicri 2. yüzyıldan itibaren şehir merkezlerinde yaşayan Arapların, Hicri 4. yüzyıldan itibaren ise bedevilerin artık otantik dilden (Fasih Arapça) koştukları varsayılır. Yani artık *ideal dil* toplumdan yavaş yavaş kalkmıştır. Bu bakış açısına göre zaman ilerledikçe dil bozulmuş ve en nihayetinde günümüzdeki çift dilli (Fasih-Ammice) durum ortaya çıkmıştır.

2. Arap Uyanışı ve Modern Dil Çalışmaları

Arap dirilişi, özellikle Hicri 2. ve 3. yüzyıllarda Arap dünyasında baş gösteren ve Hicri 8. ve 9. yüzyıllarda tamamen hissedilir hale gelen başta siyasi ve ilmi olmak üzere diğer alanlarda görülen duraklamadan²⁰ kurtulup yeniden canlanma ve özellikle milliyetçi söylemle harmanlanmış ilerleme düşüncesini ima eder. Bu hareket, Arapların anladığı gibi küllerinden doğmak şeklinde anlaşılırsa²¹ 1798'de Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı ele geçirmesiyle başlar. Fakat o dönemi bir diriliş şeklinde izah etmek, gerçekte yaşanan bir dirilme veya ayağa kalkmayı değil olması istenen veya beklenen bir temenni anlamındadır.²² Zira uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında kaldıktan sonra Batılı ülkelerin sömürgesine maruz kalmaları milliyetçi duyguları galeyana getirmiş ve böylece ulusçu söylem neşvünema bulmuştur.

Arap dirilişi özünde siyasi gözüke de her alanda milli bir meseleye dönüşmüş ve modern dilbilimle tanışmaları, milliyetçi duygularla bezenmiş bu hareket sürecinde olmuştur.²³ Bu anlamda modern Arap dirilişi, Arapların modern dilbilimle tanışmalarının önünü açmış, eğitim için Avrupa'ya gönderilen öğrenciler memleketlerine döndüklerinde edindikleri bilimsel bakış açısı sayesinde

¹⁵ Löwith, *Tarihte Anlam*, 20.

¹⁶ Asıl tasnif Kant'a ait olup H. White bu isimlendirme üzerinde farklı yorumlar yapmıştır. Bkz. Hayden White, *The Content of The Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987), 65.

¹⁷ Bkz. Muhtâr el- Gavs, *Luğatu Kureys*, (Suudi Arabistan: Dârü'l-Me'ârici'd-Devliyye li'n-Neşr, 1997), 349.

¹⁸ Hüseyin Abdülkâdir, *el-Muhtaşar fi târihi'l-belâga*, (Kahire: Dârü Garîb, 2001), 8.

¹⁹ Bkz. Abdülkâdir b. Ömer el- Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb ve lübbu lübâbi lisâni'l-'Arab*, thk. Abdusselâm Harûn (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1997), 5-6.

²⁰ Bu duraklama temelde Osmanlı Devleti'nin varlığı, ihmali vb. sebeplerle açıklanır. Bkz. Enver el- Cündî, *el-Luğatu'l-'arabiyye beyne humâtihâ ve huşûmihâ*, (Kahire: Matbaatü'r-Risale, 1900), 43; Latife Halîm, "et-Teyyâru'l-brâgmâti", *Mecelletu Alemi'l-Fikr* 17/1 (1986), 222; Hâfiz İsmail Alevî, *el-Lisâniyyât fi's-sekâfeti'l-'arabiyyeti'l-mu'âşıra*, (Lübnan: Dârü'l-Kitâbi'l-Cedîd el-Müttehede, 2009), 21-22.

²¹ Muhammed Bedî' Şerif vd., *Dirasât tarihiyye fi'n-naḥḍati'l-'arabiyyeti'l-hadişe*, (Kahire: Mektebetü Anco el-Misriyye, 1984), 22.

²² Muhammed Abid el- Câbiri, *el-Ḥitabu'l-'arabî el-mu'âşır*, (Beyrut: Merkez Dirasâti'l-Vahde el-Arabiyye, 1994), 21.

²³ Halîm, "et-Teyyâru'l-brâgmâti", 243-244.

diğer alanlarda olduğu gibi, dil alanında da açılımlar sağlamış ve ilerlemeler kaydetmişlerdir. Bu yıllarda dil alanında yapılan atılımların milliyetçi düşünceyle bezenmiş olması, dönemin tarihsel muhasebesine ve verilen tepkilere etki etmiştir. Dil alanında atılan ilk adım, nahvin basitleştirilmesi ve klasik nahiv kitaplarında yer alan âmîl nazariyesi, nahiv illetleri ve varsayıma dayanan hususların çıkartılması olmuştur.²⁴ Fakat özünde bir yöntem değişimini içeren bu hareket günümüzde bile yeknesak olmamıştır. Çünkü Batı'nın Fiziği İbn Sînâ'yı (ö. 428/1037), Sosyolojisi İbn Haldûn'u (ö. 808/1406), Psikolojisi İbn Bâcce'yi (ö. 533/1139) unutturabilmişse de Batı'nın Dilbilimi Arap dil tarihi karşısında klasik dönem dilcilerini unutturacak kadar üstünlüğü elde edememiştir.²⁵

Ayrıca bu dönemde yaşanan diriliş, siyasal egemenliğini elde etmenin ötesinde kültürel, siyasal, ekonomik ve diğer alanlarda varlık gösterecek milli bir bilinç öngörmüştür. Fakat iddia edilen kalkınma, açıklama bekleyen bir *duraklama* dönemini itiraf etmeyi ve bu duraklama veya gerileme döneminin sebeplerini izah etme sorunsalını gündeme getirmiştir. 19. yüzyılda eskide kalmış ideal bir İslam tarihiyle, karşısında mağlubiyetlerini itiraf ettikleri Batı toplumuyla yüzleşmeleri gerekiyordu. Yaşamış oldukları gerilemeyi izah edecek, psikolojik açıdan da en az zarar verecek yol başkalarını sorumlu tutmak olmuştur. Bu sorumlu da akla ilk gelen Osmanlı olmuştur. Çünkü Yavuz Sultan Selim'in Arap yarımadasını siyasal egemenliği altına aldığı Miladi 16. yüzyıllar, müstakil eser teliflerinin durakladığı, ilmi faaliyetlerin şerh ve haşiye kimliğine büründüğü dönemlere tekabül etmektedir.²⁶

Bahsettiğimiz tarihten 19. yüzyıla kadar özellikle telif anlamında yaşanan duraklamanın gerçek sebebini veya sebeplerini incelemek çalışmamızın konusu değildir. Bunun ayrıca tarihi verilerle ve ciddi bilimsel argümanlarla tartışılması gerekir. Bu dönemde, bizim ilgilendiğimiz yönüyle, Rifa'a et-Tahtavî (ö. 1873), İbrahim el-Yazîcî (ö. 1906), Corcî Zeydân (ö. 1914) gibi dilcilerin yanı sıra Batıdan getirilen müsteşrik dilciler aracılığıyla ve modern dilbilimin etkisiyle Arap dilinde yeni ufuklar belirmeye başlamıştır. Bu yenilik karşısında istekli, çekingen ve tamamen isteksiz tavırlar ortaya çıkmıştır.²⁷ İşaret ettiğimiz tutumlardan özellikle isteksiz davrananlar, modern dilbilimin tamamen seküler bir yöntemi esas alması, diller arasında üstünlük görmemesi, dili salt toplumsal bir ürün kabul etmesi gibi sebeplerden dolayı, Arap dünyasında din, dil ve milliyet duygularına zarar vereceğini düşünüyorlardı. Batı dilbilimine verilen tepkiler benzer halleriyle günümüzde yer yer devam etmekte olup bu çalışmada işaret etmeye çalıştığımız hususlar aslında bu diyalektiğin sonuçlarıdır.

3. Arap Dili Araştırmalarında Tarih Algısı

Modern dilbilim araştırmalarının, geleneksel dil çalışmalarından ayrıldığı en önemli nokta belki de dili, sadece dil için incelemesi ve bunu yaparken belli bilimsel yöntemleri esas almasıdır. Bu iki husus, Arap dil tarihinden bahsederken, ciddi belirsizliklerin kuşattığı iki kavramın bir nebze tartışılmasını gerektirir. Birincisi klasik dönemde *dilci* denince kimlerin anlaşıldığı veya anlaşılması gerektiğidir. İkincisi de bu dilcilerin dile dair meselelerde akıl yürütürken herhangi bir yöntemi esas alıp almadıkları, esas almışlarsa hangi yöntemi takip ettikleri meselesidir.

Arap dil tarihinde, dile dair fikir beyan edenler ikiye ayrılabilir. Bunlardan ilki, Arapçanın temel özellikleri, grameri, belâgatı, sözlükbilgisi ve ifade biçimleri gibi farklı yönlerini irdeleyen alimlerdir. Bu alimler, bilhassa dil ilimlerinin teşekkülünden sonra kuralcı bir tutumu esas alan ve Arap dilinin otantik özelliklerini ve ifade biçimlerini keşfetme gayretinde olmuşlardır. İkinci kısım alimler ise Kıraat, Tefsir, Kelâm, Fıkıh Usulü, Mantık, Felsefe gibi farklı alanlarda öne çıkmış, fakat dile dair önemli izahlarda bulunmuş şahsiyetlerdir. Bu ikinci grubu oluşturanlar, doğal olarak, dili işgal ettikleri alanların hizmetinde *alet* gören ve dolayısıyla dili dil için değil, ilgi alanlarındaki işlevleri esasında irdeleyen şahsiyetlerdir. Gerçi birinci gruptaki alimlerin de dili sadece dil için inceledikleri tartışmaya açıktır. Fakat, her hâlükârda, İbn Cinnî (ö. 392/1002) gibi bir şahsiyetin dilci, Fârâbî'nin (ö. 339/950) de filozof olduğu ilk elden teslim edilmelidir.

İlk dönemlerde ilmin külliliği ve alimin kuşatıcılığı gereğince bahsi geçen alimlerin farklı tasniflere tâbi tutulamayacağı ileri sürülebilir. Bununla birlikte, tarihsel verinin yorumunda görülecek keyfiliği azaltmak için bu tasnifin gerekli olduğu kanaatindeyiz. Örneğin, Tefsir, Mantık veya Felsefe gibi farklı alanlarda tebarüz etmiş alimlerin *Arap dili tarihi* konusunda referans gösterilmesi bir yönüyle yöntem probleminde işaret ederken diğer taraftan tarihi istismara daha açık hale getirmektedir. Başka bir ifadeyle, Fârâbî veya Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi alimler, Mantık, Felsefe veya Kelâm alanlarının yanı sıra İslam Medeniyet Tarihinden bahsederken görüşlerine işaret edilebilir. Fakat Arap dil tarihinden bahsedeceksek bu isimlerin ikinci sırada yer alması gerekir.

Nitekim, burada isimlerini zikrettiğimiz ve başka pek çok ilim erbabının dahil olduğu ilmi sahanın belirsizliği ve onların çok yönlü ilmi karakterleri modern dönemde farklı tarih okumaları için elverişli bir zemin hazırlamıştır. Elbette burada, tarihe atıfta bulunan

²⁴ Halîm, "et-Teyyâru'l-brâğmâtî", 230.

²⁵ Halîm, "et-Teyyâru'l-brâğmâtî", 243.

²⁶ Bk. Muhammed Tantâvî, *Neşetü'n-Nahiv ve târihu eşheri'n-nuhat*, (Kahire: Dârü'l-Maarif, 1995), 299-303.

²⁷ Alevî, *el-Lisâniyyat*, 45-46.

herkesin tarihi araçsallaştırdığı gibi genellemeci veya tarihe mal olmuş ilim adamlarının sadece bir sahada eser verdiği gibi indirgemeci bir anlayışı ileri sürmüyoruz. Bahse konu olan yaklaşım, yukarıda bahsettiğimiz durumu, tarihi keyfi okumalara malzeme yapan düşünce biçimidir. Daha önce üzerinde durduğumuz Arapların uyanışı döneminde bu yaklaşım tarzına dair örnekler bulunabilir.

20. yüzyılın başından itibaren Batı'da dilbilim alanında yeni yöntem ve kuramlar gelişmiş, klasik filolojik ve dilbilgisel yaklaşım yavaş yavaş terk edilmiş ve artık modern dilbilimin temel meseleleri tartışılır hale gelmiştir. Bu dönemde Arap uyanışının da etkisiyle Arap dünyası Batı'dan bilfiil istifade etmeye başlamıştır.²⁸ Osmanlıdan ayrılmaya ikna edilmiş Arap dünyasında Batı'ya gönderilen bilim insanları ve başta Mısır'da olmak üzere Arap ülkelerinde ders veren Batılı dilbilimcilerin öncülüğünde klasik dil öğretim usulleri tartışılmış ve genel olarak dilbilimin kabulü, reddi veya ondan kısmen istifade edilmesi yönünde farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

Bu tartışmalarda, Batı dilbilimini yadsıyanlar Arap dil tarihinin zenginliğini, değerini, derinliğini ve bu geleneğe dil konusunda ortaya konan yaklaşımları, kavramları ve incelikleri gün yüzüne çıkarma gayretinde iken, Tâhâ Hüseyin gibi, bu geleneğe şüpheyle yaklaşanlar, ciddi reformların gerekli olduğunu savunuyordu.²⁹ Bu uğurda karşıt taraflar, benimsedikleri yaklaşımın haklılığını ispatlamak için Arap dil tarihine yönelik farklı tavırlar geliştirmiştir. İşaret edildiği üzere, bir tarafta zamanın ilerlemesini düşüş görmeyen Tâhâ Hüseyin gibi düşünürler Arap dil tarihini eleştirmiş ve bu tarihe şüpheyle bakmış; diğer tarafta, ilerlemeyi düşüş kabul edenler, çalışmalarında Arap dil tarihini övmeye gayretinde olmuştur.³⁰ Burada sayısal çoğunluğu ikinci kısım, yani Arap dil tarihini öven kişiler oluşturmuştur.³¹ Buna bağlı olarak Batı'da dilbilim alanında görülen yeniliklere, bazı dilbilimciler *bizde zaten var* yaklaşımı temelinde tepki vermiştir. Bu anlayışı savunanlar Batı'da yapılan çalışmaların çoğunlukla geleneğe *adı konmaksızın işlendiği*³² düşüncesini benimsemiştir.

Batı karşısında iddialı bir duruş ortaya koymak için dil alanında üretilen her yeni fikrin ve yaklaşımın karşılığını veya benzerini kendi tarihinde bulmaya çalışan bu tavır, Arap dili araştırmalarına yenilik anlamında katkı sağlamadığı gibi genel dilbilim alanına da yeterli katkıyı sunmamıştır. Çünkü bu tepkisellik doğrultusunda çalışmalar zaten özü itibarıyla kendine yetme ve diğerinden müstağni olma edasındadır.³³

Bu tavrı besleyen dinamiklerden bir tanesi Arap dilinin *herhangi* bir dil olamayacağı düşüncesidir. Dilciler Arapçanın diğer dillerden nasıl ayrıldığına işaret etmek için bazen akıllara durgunluk verecek yorumlar yapmışlardır. Örneğin, sözcük ve ifade ettiği anlam arasında ussal bir irtibatın olmaması anlamında *nedensizlik* ilkesi modern dilbilimde kabul gören esaslardandır. Buna göre, Arapçada *güneşe* شمس yerine başka bir kelime belirlenmiş olsaydı bunda hiçbir beis söz konusu olmazdı. Bu yaklaşım tarzı aslında pek çok klasik dönem alimi tarafından zaman zaman vurgulanır.³⁴ Fakat modern dönem şahsiyetlerinden Muhammed Hasan Cebel'e göre Arapçada lafız-anlam ilişkisi nedensiz değildir.³⁵ Yani شمس kelimesinin *güneş* dışında bir anlamda kullanılması imkânsızdır, çünkü bu sözcükle nesnesi arasında dilin belirlenim sürecinden kaynaklanan ve değişmeyen bir ilişki vardır. Buna göre شمس ile ifade ettiği *güneş* arasındaki ilişki nedensiz değildir. Cebel, şayet bazı yansıma seslerle ifade ettikleri arasındaki ilişkiden bahsetseydi bu kabul görebilirdi. Çünkü bu tür kelimelerde nedensizliğin olmadığı zaten ifade edilir. Fakat Cebel'in, bunun ötesinde, Avrupalıların dillerinde lafız-anlam ilişkisi nedensiz olabileceğini, fakat Arapçada böyle olamayacağını belirtmesi,³⁶ dil anlayışında etkili olan tarihsel ve ideolojik tutumu gösterir. Çünkü, kendi ifadesiyle, Arap dili, "*Şüphesiz o zikri (Kur'an'ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz.*"³⁷ ayeti gereğince korunacaktır.³⁸ Ayetin böyle bir anlayış için delil getirilmesi, ayetlerin işlevselleştirilmesine ayrıca

²⁸ Milliyetçiliğin temelini oluşturduğu Arap nahdasının gelişim aşamaları için bkz. Hafîm, "et-Teyyâru'l-brâğmâtî", 221-244.

²⁹ Tâhâ Hüseyin, *Fi'l-edebl-Câhîlî*, (Kahire: Müessesetü Hindâvî li't-Ta'lîm ve's-Sekafe, 2012), 32.

³⁰ Tâhâ Hüseyin'in geleneği savunanlar için "Gelenek yanlıları" (أنصار القديم) ifadesini kullanması bize göre tesadüf olmadığı gibi aslında tartışmanın özünde var olan tarihsel algı problemine işaret ediyordu. Bazı kullanımlar için bkz. Hüseyin, *Fi'l-edebl-Câhîlî*, 53, 56, 58, 78, 90.

³¹ Galfan, "Vâkı'u'l-lisâniyyât fi'l-âlemi'l-'arabî", 24.

³² Subhî es-Salih, "Uşûlü'l-elsüniyye'inde nuhâtî'l-'arab", *Mecelletu'l-Fikr el-Arabî* 1/8-9 (1979), 60.

³³ Galfan, "Vâkı'u'l-lisâniyyât fi'l-âlemi'l-'arabî", 24.

³⁴ Örneğin Abdülkâhir el-Cürçânî (ö. 471/1078-79) bunu açıkça şöyle ifade eder: "Şayet dili belirleyen kişi ضرب yerine رضى deseydi bunda probleme sebep olacak bir şey söz konusu olmazdı." bkz. Abdülkâhir b. Abdirrahmân el-Cürçânî, *Delâilü'l-icâz*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1984), 49; Bu bakış açısı daha net ve dikkat çekici bir biçimde el-Kalkaşendî (ö. 821/1418) tarafından şöyle ifade edilir: "Lafızla anlam arasında makul herhangi bir irtibat yoktur." Şihâbüddîn Ahmed el-Kalkaşendî, *Şubhu'l-aşâ fi şmâ'ati'l-inşâ*, nşr. (Kahire: Dârü'l-Kütüb el-Misriyye, 1922), 3/9.

³⁵ Muhammed Hasan Cebel, *el-Ma'na'l-luğavî, dirâse 'arabiyye muasşala nazariyyen ve taḥbiyyen*, (Kahire: Matbaatü'r-Risale, 2009), 161.

³⁶ Cebel, *el-Ma'na'l-luğavî*, 161, 195.

³⁷ Hicr 15/8.

³⁸ Cebel, *el-Ma'na'l-luğavî*, 197.

örneklik teşkil eder.

Bir tarafta yukarıda işaret ettiğimiz üzere *nedensizlik* anlayışını Arap dilinde geçersiz gören bir yaklaşım söz konusuyken, diğer taraftan Abdüsselâm el-Meseddî, Arap dil tarihinde kabul gören lafız-anlam ilişkisinin *nedensizlik* olduğunu ortaya koymaya çalışır.³⁹ Fakat ilginç bir biçimde, bunu yaparken, farklı ilim alanlarında temayüz etmiş Fârâbî, İbn Hazm (ö. 456/1064) ve Kâdı Abdülcebâr (ö. 415/1025) gibi isimlere atıfta bulunur.⁴⁰ Aslında dilsel meseleleri dilci olmayan biri üzerinden incelemek metodik bir hatadır.⁴¹ Fakat bu konuda fikir beyan eden İbn Cinnî gibi bir dilciyi görmezden gelmesi, yukarıda işaret ettiğimiz, tarihsel kurguda çelişki sebeplerinin görmezden gelmesiyle ilgili olmalıdır. Çünkü İbn Cinnî meşhur eseri *el-Haşâiş*'de *teşâkubu'l-elfâz li teşâkubi'l-me'ânî* (Lafızların benzeşmesinden dolayı anlamların benzeşmesi) başlığının altında harflerin salt fonetik özelliklerinden dolayı belli anlamları ifade edeceğini ve lafızlarla karşıladıkları anlamlar arasında doğal bir irtibatın olacağını belirtmiştir. Yani lafız ve anlam arasında mantıklı bir ilişki olacağına işaret etmiştir.

Modern dilbilimde kabul gören esaslardan bir diğeri şudur: Dil, toplumsal uzlaşî ürünüdür. Bu anlayışın Arap dil tarihinde kabul gören yerleşik anlayış olduğunu ispatlamak için el-Meseddî, Ebu'l-Berekât el-Enbârî'den (ö. 577/1181) şu alıntıyı yapar: "Dikkat edersen, dil akılla değil de nakille belirlenseydi dilde kıyas yapmak doğru olmaz ve dil sadece nakille sınırlı kalırdı."⁴² Oysa yapılan alıntı el-Enbârî'nin *Lüma'û'l-edille* adlı eserinin *Kıyas İnkâr Edenlere Cevap* başlığı altında geçer ve alıntılanan cümlelerin paragrafı şöyle başlar: "Nahiv rivayet ve nakille (var) olmadığına göre, kıyas ve akılla (var) olmak zorundadır." ve ardından, "Şayet kıyas mümkün olmasaydı ve (nahiv) nakle ve kullanıma mahkûm kalsaydı, kastettiklerimizle kastetmediklerimiz ayrılmayacak, nakledilmemiş pek çok anlam ifade edilemeyecekti. Bu da dilin belirlenimindeki hikmete aykırıdır. Bundan dolayı dilin belirlenmesi nakli değil kıyasi ve akli olmalıdır."⁴³ şeklinde devam eder ve o, bunun sebeplerini sıralar. Buna göre dilde esas olan uzlaşî değil kıyastır. Yani el-Enbârî, bu ifadelerinde dilin toplumsal yönünden ziyade kıyasa dayandığı yönünü vurgulamaktadır. Çünkü ona göre dil sabit, standart ölçülere kıyas yapılarak öğrenilir ve aktarılır. Dolayısıyla müellif, işaret edilen eserinde, el-Meseddî'nin ortaya koymaya çalıştığı düşünceden farklı hususlara işaret ediyor.

Bunun yanı sıra el-Meseddî, Arap dil tarihinde, dilin bir uzlaşî ürünü şeklinde telakki edildiğini, yani tevkîfî dil anlayışının değil, uzlaşimsal anlayışın kabul gördüğünü ortaya koymak için farklı ilim dallarında temayüz etmiş İhvân-ı Safâ, İbn Hazm ve Fârâbî gibi isimlerden alıntılar yapar.⁴⁴ Benzer bir biçimde Muhammed Hasan Cebel, *el-Ma'na'l-luğavî* (Dilsel Anlam) adlı eserinde Arap dil tarihinde, kabul gören ve esas alınan anlam türünün, aslında mantıkçılara ait, *kavramsal* (*tasavvuri*) anlam olduğunu ileri sürer. Atıfta bulunduğu kitaplar İbn Sinâ, Fârâbî ve Gazzâlî gibi alimlerin mantık eserleridir. Bahsi geçen alimlere atıfta bulunarak *tasavvuri anlamın* Arap dil tarihinde kabul gördüğünü ve esas alındığını ortaya koyma gayreti bize göre, tarihsel verileri, zamanın kabul gören fikirleriyle uzlaşır bir çizgide yorumlamanın bir parçasıdır.

Benzer başka bir tutum, dilbilim araştırmalarında esas alınan yöntemle ilgilidir. Bu yöntemlerden bir tanesi betimleyici yöntemdir. Bu yönetime göre, dilbilimci dilin sadece nasıl kullanıldığını inceler ve bu kullanım biçimini açıklar; hangi kullanımın doğru, hangisinin yanlış/hatalı olduğuyla ilgilenmez. Bunun karşıtı kuralcı yöntemdir. Kuralcı yöntem, dilde hangi kullanımın doğru hangisinin yanlış olduğunu ortaya koymaya çalışır. Bu yöntem dil öğretimi gibi pratik işlerde işe yaramakla birlikte bilimsel bir metot olarak kabul edilmez. Bu durum karşısında bazı Arap dilcileri, Arap dil tarihinde takip edilen metodun zaten betimleyici metot olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁵

Bu iddia aslında Temmâm Hassân'ın bahsettiği gibi⁴⁶ Arap dili alimlerinin zaman zaman takip ettikleri yöntem olduğu şeklinde takyit edilirse anlaşılması mümkündür ve kabul edilebilir bir durum arz eder. Fakat Arap dil tarihinde esas alınan yöntemin betimleyici olduğunu söylemek, tarihi bilgiyi yukarıda bahsettiğimiz tarih anlayışının etkisiyle günümüzde genel olarak kabul gören yaklaşıma uyarlama işlemine dönüşür. Çünkü Arap dil tarihi belli bir dil formunun (Fasih Arapça) tespiti ve bunun korunması esasına dayanır. Bu da kuralcı bir yaklaşımı gerektirir. Bunun iyi veya kötü şeklinde değerlendirilmesi doğru değildir, çünkü o dönem dil alimleri, Kur'ân dilinin özelliklerini tespit etmeyi ve dilin o formunu korumayı amaçlıyorlardı. Bu bakımdan hedefleri ve

³⁹ Mustafa Galfan'ın el-Meseddî'nin bu eserine dair metot eleştirisi için bkz. Mustafa Galfan, "et-Tefkîrû'l-lisânî fi'l-ğadâre el-'arabiyye li 'Abdisselâm el-Meseddî", *es-Sekâfetü'l-Cedîde el-Magribiyye* 28 (1983), 75-84.

⁴⁰ Bkz. Abdusselâm el-Meseddî, *et-Tefkîrû'l-lisânî fi'ğadâretü'l-'arabiyye*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-Cedîd el-Müttehide, 2009), 131.

⁴¹ Galfan, "et-Tefkîrû'l-lisânî fi'l-ğadâre el-'arabiyye li 'Abdisselâm el-Meseddî", 81.

⁴² Meseddî, *et-Tefkîrû'l-lisânî*, 137.

⁴³ Ebu'l-Berekât Kemâlüddîn el-Enbârî, *Lüma'û'l-edille fi'uşûlîn-nahiv*, thk. Saîd el-Efgânî (Dımaşk: Matbaatü'l-Cai'a es-Sûriyye, 1957), 99.

⁴⁴ Meseddî, *et-Tefkîrû'l-lisânî*, 98-106.

⁴⁵ Temmâm Hassân, "el-Luğatü'l-'arabiyye ve'l-Hedâse", *Mecelletu Fusûl (el-Hedâsetü fi'l-Luğa ve'l-Edeb)* 4/3 (1984), 129-130; Abduh Râcihî, *Fıkhü'l-luğa fi'l-kütübü'l-'arabiyye*, (Beyrut: Dârü'n-Nahda el-Arabiyye, 1979b), 55; Emîl Bedî' Yabûb, *Fıkhü'l-luğatü'l-'arabiyye ve'ğaşâişuhâ*, (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1982), 91.

⁴⁶ Hassân, "el-Luğatü'l-'arabiyye ve'l-Hedâse", 131.

yöntemleri örtüşmektedir. Bize göre, asıl problemlili tavır, tarihsel bilgiyi bugün varılan sonuçlara uyumlu hale getirme gayretidir.⁴⁷ Tarih kurgusunun inşası için kullanılan bir başka kavram, dilsel değişimdir. Dilsel değişimin karşısı mutlaklıktır ve dilin zaman ve mekâna göre değişmediğini ima eder. el-Meseddî'ye göre, dilsel değişim, Arap dil tarihinde kabul gören yaygın anlayıştır. Bunu ispatlamak için Zemahşerî (ö. 538/1144) ve İbn Hazm gibi farklı alanlarda temayüz etmiş alimlerin yanı sıra⁴⁸ aralarında İbn Cinnî'nin de bulunduğu bazı dilcilerden alıntılar yapar.⁴⁹ İbn Cinnî'den yaptığı alıntıda, toplumda görülmeyen bir dilsel kullanımın, ancak dilde fesahati kabul gören birilerinden ve belli şartlarda kabul edilebileceğini ifade eder. Bunun yanı sıra bir kullanımın kabul edilebilmesi için Arapların sözüne veya kıyasa uymasını şart koşar ve fasih olmayan sözün insanı ayartıp *dilini bozduğunu* söyler.⁵⁰ Yani dilde fesahati kabul gören biri, genel dil kurallarına aykırı bir kullanım ortaya koyarsa bu kullanım ancak belli şartlarda doğru kabul edilir. el-Meseddî, işaret ettiğimiz ifadede geçen *dili bozar* ifadesini değişimin kabul gören genel ilkesi şeklinde yorumlar. İbn Cinnî'nin bozulma gördüğü hususu, kendisi yorumlayarak dilsel değişimin kanıtı gösterir ve her insanda dilsel değişimin kabulüne dair doğuştan bir yeteneğin olduğunu ifade eder.⁵¹

Tarih kurgusu için kullanılan bir başka husus, 21. yüzyılın ikinci yarısında Amerikalı dilbilimci Chomsky'nin ortaya koyduğu *üretici dönüştürsel dilbilgisi* kavramıdır. Bu kavramın Arap dil tarihinde çok benzer bir biçimde var olduğunu ileri sürenler olmuştur.⁵² Bunu iddia eden yazarlar, bir taraftan Arap dil tarihinde işaret edilen asıl-fer, âmîl-mamûl gibi özellikle modern dönemde çokça eleştirilmiş hususların haklılığını onaylatma veya yapılan tartışmalardan kendine pay çıkarmaya⁵³ diğer taraftan Arap dil tarihinin ne denli derinlikli ve değerli olduğunu ispatlamaya çalışırlar.

Bir diğer örneğimiz, modern dilbilimde sıkça işaret edilen söz-dil ayrımıyla ilgili olacaktır. Buna göre dil, herkesin kullanımına açık, soyut imkânlar biçiminde var olan ve bireylerin kendilerini ifade etmede müracaat ettikleri dizgeler bütünüdür. Söz ise herhangi bir bireyin *dil* aracılığıyla ürettiği somut kullanımlardır. Başka bir ifadeyle dil, bireylerin sözlerini kurgularken riayet ettikleri referanslardır. Dil ve söz arasındaki bu ayrımın, ilk kez modern dil bilimin kurucusu kabul edilen İsveç asıllı Ferdinand de Saussure tarafından sistematik bir biçimde ortaya konduğu kabul edilir.⁵⁴ Fakat bazı Arap dilcilerin, bu ayrımın sebeplerini, kavramsal içeriğini ve sonuçlarını görmezden gelerek, aynısının veya benzerinin Arap dil tarihinde, doğrudan veya dolaylı olarak, zaten yapıldığını ileri sürmeleri⁵⁵ tarihe hakkını vermekten ziyade tarihsel veriyi güncel bilgiler ışığında okuma işlemine dönüştüğü kanaatindeyiz.

Söz-dil ayrımının Arap dilbilim tarihinde zaten yapıldığını iddia edebilmek için, tarih bilminde olduğu gibi, o düşüncenin tartışılması, atfı alması, kurumsallaşması gibi süreklilik ister. Tarih bilimini dönemlere ayırırken, yerleşik döneme geçildiği dönemden bahsederken yer yer yerleşimlerin olduğu tarihler esas alınmamalıdır. Ender ve düzenli olmayan yerleşik hayat biçimleri böyle bir tarihlendirme için yeterli olmadığı gibi; dilbilime dair bir gelişimden bahsedebilmemiz için o düşüncenin sahibi tarafından özellikle ve kasten tartışılması veya en azından dille ilgili tartışmalarda bir yer edinmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Tarih algısı, yukarıdaki örneklerde işaret ettiğimiz üzere Arap dil tarihini modern dilbilimin kavramlarıyla yeniden yapılandırmaya ve ihmal edildiği düşünülen özgün değerini ona vermeye çalışarak aslında kendi duruşunu meşrulaştırır. Bu yaklaşım tarzının Arap dil tarihine atfettiği önem, onunla kendi arasında var olan irtibattan kaynaklanır. Başka bir ifadeyle, kendi epistemolojik varlığını onun ürünü veya sonucu kabul ettiği için onunla kurduğu irtibatı kullanır. Bu faydacı yaklaşım ne Arap diline ne de İslam Medeniyeti tarihine katkı sunar. Bilakis onu zamanın ihtiyacına göre yeniden yapılandırıp işlevsel hale getirir. Örneğin, böyle bir yaklaşım tarzı, kendiyi irtibat kurmadığı başka bir medeniyetin, örneğin Hint medeniyetinin, dil incelemeleriyle bu tarzda ilişki kurmaz; çünkü ondan devşirilecek değer kendi kimlik inşasında işlev görmez.

Burada tekrar ifade edecek olursak, Arap dil tarihinin kısır, geri kalmış veya değersiz olduğu gibi bir imâyı kastetmiyoruz. Tarih

⁴⁷ Benzer eleştirisi için bkz. Abdurrahman el-Hâc Salih, *es-Semâ' el-luğavî el-'ilmî 'inde'l-'Arab ve mefhûmu'l-feşâhîti*, (Cezair: Mûfem li'n-Neşr, 2012), 11.

⁴⁸ Meseddî, *et-Tefkîrû'l-lisânî*, 113, 114.

⁴⁹ Meseddî, *et-Tefkîrû'l-lisânî*, 107-126.

⁵⁰ Ebû'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Haşîş*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: Dâru'l-Kütüb el-Mısriyye, 1956), 2/25-26.

⁵¹ Bkz. Meseddî, *et-Tefkîrû'l-lisânî*, 118.

⁵² Bkz. Hüsâm el- Behnesâvî, *Ehemmiyyetü'r-rabî beyne't-tefkîr el-luğavî 'inde'l-'Arab ve nazariyyâtü'l-bahşî'l-hadîs fi mecâley mefhûmî'l-luğa ve'd-dirâsât en-naḥviyye*, (Kahire: Mektebetü's-Sekâfe ed-Dîniyye, 1994), 30; Abduh Râcihî, *en-Nahvü'l-'arabî ve'd-dersü'l-hadîs*, (Beyrut: Dâru'n-Nahda el-'Arabiyye, 1979a), 140; Abdülhakim Râdî, *Nazariyyetü'l-luğa fi'n-naḥdî'l-'arabî*, (Kahire: el-Meclisü'l-'A'lâ li's-Sekâfe, 2003), 207.

⁵³ Bk. Meseddî, *et-Tefkîrû'l-lisânî*, 143-158; Muhammed Sa'id Sâlih Rabî el- Gamidî, "el-Luğa ve'l-ke'lâm fi't-türâsî'n-nahvî el-'arabî", *Mecelletu Alemi'l-Fikr* 3/3 (2006), 69-92.

⁵⁴ Bk. Temmam Hassan, *Menâhîcu'l-bahş fi'l-luğa*, (Kahire: Mektebeü'l-Anclo el-Mısriyye, 1990), 31.

⁵⁵ Şükri İyad, "Kıraa üslûbiyye fi kitâbi Sîbeveyh", *Kıraa Cedîde li türâsîna'n-nakdî*, (Cidde: en-Nâdî'l-Edebî es-Sekâfi bi Cidde, 1990), 803-806; Gamidî, "el-Luğa ve'l-ke'lâm fi't-türâsî'n-nahvî el-'arabî", 69-92.

algısının, dil araştırmalarına nasıl etki ettiğine ve yönlendirdiğine işaret etmeye çalışmaktayız. Bunun en bariz örnekleri de modern dilbilimde kabul gören kavram ve kuramların Arap dil tarihine atfedilmek suretiyle yapıldığını görmekteyiz.

Arap dili araştırmaları doğuşu ve gelişimi itibariyle sürekli dini ilimlerin hizmetinde olmuş ve dolayısıyla daima araç olmuştur. Yapılan bu araştırmalarda normatif dilbilgisinin baskın olması icra ettiği işlevin doğal sonucudur. Bu kendi içinde makul bir tutumdur. Modern dilbilime göre incelemeler sadece dilde ve dil için yapılır ve dilbilimsel araştırmaların ana karakteristiği kuralcı değil betimleyici olmasıdır. Ayrıca dilbilim, dillerin bilimidir ve daima herhangi bir dilin ötesinde genel ilkeler tespit etmeyi gaye edinir. Yani bir dilbilimci Arapça incelemelerinde, Arapça üstü ilkeler ararken, klasik dönem diltçileri Arap dilinin kurallarını, ifade biçimlerini araştırmışlardır. Bunlar, modern dilbilimin filolojiden ayrıldığı ana noktalardır.

Burada işaret edilen ve Doğu-Batı diyalektiğinden ortaya çıkan çelişkili durumların psikolojik yansımaları olacaktır. Klasik Arap dili araştırmaları ile modern dilbilim arasında var olduğu düşünölen mücadele aslında geleneksel dilbilimin ortaya koyduğu eserlerle Batılı dilbilimcilerin ortaya koyduğu eserler arasındaki değildir; bu mücadele özü itibariyle bir taraftan geleneksel tarihin sürökleği diltçilerle diğer taraftan modern tarihin sürökleği diltçiler arasında meydana gelen fakat özü itibariyle Arap dil araştırmacısının psikolojisinin bir yansımasından ibarettir.⁵⁶

Tarihsel olanın, başarılı veya başarısız sayılabilmesi – ki böyle bir nitelendirme bize göre dil alanında gereksizdir – ancak kendi tarihsel şartlar içinde mümkün olduğundan, Arap dili tarihine mal olmuş şahsiyetlerin günümüz çalışmalarıyla mukayese edilmesi ve günümüzde ortaya konan kavramların, zorlamalarla veya aşırı yorumlarla o güne dayandırılması veya onlar tarafından keşfedildiğine işaret edilme çabası ciddi bir tarih istismarıdır. Tarih, dil dahil her ilim alanında *değişim, ilerleme, şartların değişmesi, bilgilerde eskime, geçersiz hale gelme, yeni bilgilerin eklenmesi, metotlarda düzeltmeler veya metot değişimi* gibi var olma biçimleriyle tezahür eder.

Modern dilbiliminin ürettikleri karşısında yaşanan savrulmanın Batı'yla süregelen tarihsel ve psikolojik mücadele zemininde gerçekleştiği açıktır. Fakat bunun üstesinden gelmenin yolu, dil tarihine mal olmuş kavramların içeri boşaltmak, kabul görmüş kuramları zorlama yorumlarla tarihe nisbet ederek değil üretmek ve daha fazla çalışmak olmalıdır. Arap dil tarihinde ortaya konan mirasın incelenmesi ne kadar önem arz ediyorsa bu mirasın, kendini sürekli yenileyen Batı veya başka toplumlar karşısında kendi ihmalizmi örtbas etme malzemesine dönüştürölmemesi de en az o kadar önemlidir. Mirasın hiçbir şey olmadığını söylemek yerine göre ahlaki bir zaaf olabileceği gibi bu mirasta her şeyin var olduğunu söylemek de aynı ölçüde problemlili bir tavırdır.

Burada geleneksel olanla modern olanın mücadelesini psikolojik dünyasında gerçekleştiren dilbilimcinin sosyo-psikolojik seviyede ahlaki bir metodun yokluğundan kaynaklanma⁵⁷ ihtimali de unutulmamalıdır. Arap dili alanında yapılan çalışmalarda işaret ettiğimiz tarzda, psikolojik tepkiselliğin sebeplerinden biri de, el-Va'ir'in belirttiği gibi, ortaya konan yeni bilimsel verileri kendi dünya görüşü doğrultusunda hazmedecek sağlam ideolojinin olmaması olabilir.⁵⁸ Bu tarz çalışmalar ve tepkiler toplumda görölen bu ideolojik kırılganlığın önüne geçmeyi veya ortadan kaldırmayı hedeflediği ileri sürölebilir. Fakat, ideoloji, ilmi tutumun önüne geçtiği sürece bahsettiğimiz türden çelişkili ve duygusal tepkilerin verilmesi kaçınılmazdır.

Burada, tarihin günümüz işığında anlaşılmasının özgüven sağlayacağı, yeni çalışmalara cesaret ve ilham vereceği ve daha da önemlisi, günümüzde yapılacak çalışmaların epistemik zemininin ancak tarihe atıfta bulunarak inşa edileceği ileri sürölebilir. Bize göre bunlar tarihin istismarı için gerekçe olmamalıdır. Yukarıda işaret ettiğimiz tarzda, tarihi günümüz bilgileri işığında yeniden yorumlamak günümüze veya tarihe fayda vermeyeceği gibi bilgi temelli kalkınmayı da sağlamayacağını düşünöyoruz. Bu tarz çalışmalar, çarpıtma ve aşırı yorum içermediği sürece, dilbilimsel çalışmadan ziyade, *eski ulemanın dile dair fikirlerini okumak*⁵⁹ şeklinde anlaşılabilir.

Hem esin kaynağı hem ideoloji olarak tarih, en tehlikeli göz bağı olsa da kendi kendini haklı çıkaran bir mite dönüşme eđilimindedir⁶⁰ ve bu durum, kimliklerin temellendirilmesinde, toplumların birliktelik duygularının pekiştirilmesinde olumlu sonuçlar verse de dilbilimsel açıdan var olanla yetinmeyi, tarihe mal olmuş dilsel verilerin çarpıtılması, mutlaklaştırılması, seçme ve eleme yoluyla teorilerin nispet edilmesi daha fazla atalete ve bilimsel durağanlığa sebep olabilir.

⁵⁶ Mâzin el- Va'ir, "Ezmetü'l-lisâniyyât ve'l-lisâniyyiün fi'l-vaşani'l-'arabi'", *el-Ma'rife* 251 (1983), 62-63.

⁵⁷ Va'ir, "Ezmetü'l-lisâniyyât ve'l-lisâniyyiün fi'l-vaşani'l-'arabi'", 63.

⁵⁸ Va'ir, "Ezmetü'l-lisâniyyât ve'l-lisâniyyiün fi'l-vaşani'l-'arabi'", 69.

⁵⁹ Galfan, "Vâkı'u'l-lisâniyyât fi'l-'âlemi'l-'arabi'", 23-24.

⁶⁰ Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, 43.

Sonuç

Tarih milletlerin hafızası, kimliklerinin temel dayanağı ve farklı uygarlıklar arasında kendilerini konumlandıkları sosyokültürel yorum düzlemidir. Tarihte gerçekleşen olaylar nesnel dünyanın olguları olsa da her milletin tarihiyle özel irtibatlar kurmak suretiyle özgün, ayrıcalıklı, şanlı ve kendine değer katan bir yorum oluşturması neredeyse kaçınılmazdır. Özellikle sosyal bilimlerde bu yaklaşım, ister istemez daima kendini belli etmektedir. İşaret ettiğimiz durum çoğunlukla araştırmacıları etkilemekte hatta bazen bilimsel faaliyetlerin ideolojik çabalara dönüşmesine sebep olmaktadır.

Arap dili araştırmaları alanında, tarihe atıf yaparak yürütülen sayısız çalışma mevcuttur. Bazı araştırmacılar tarihten ilham alarak zamanın ruhuna uygun, farklı taleplere cevap veren kuram ve kavramlar geliştirirken bazıları, maalesef, Arap dil tarihine mal olmuş kavramları, zorlama yorumlarla modern dönemde değerli kabul edilen kuram ve kavramlarla eşdeğer hale getirdiği görülmüştür. Tarihle olumlu etkileşim kurarak bilgi kuram ve kavramları geliştirenler bir taraftan tarihi gün yüzüne çıkartırken diğer taraftan günün şartlarına uygun bilgi veya değer üretimine katkı sağlarken; tarihe mal olmuş dilsel verilerin bağlamından kopartılması, mutlaklaştırılması suretiyle teorilerin tarihe nispet edilmesi Arap dil tarihine ait kavramlarının tüketilmesi ve bilgi değerinin azaltılmasıyla sonuçlanmaktadır.

Bazı dilcilerin çalışmaları, yukarıda işaret edilen biçimde, Batı'da neşet eden yeni yaklaşımların, kuramların ve kavramların, Arap dil tarihindeki muadillerini veya daha iyilerini bulup çıkarma girişimine dönüşmesi görünürde dil mirasını ihya etme iddiasında olsa da aslında fark edilen bir eksikliği örtbas etmenin bir yolu haline gelmiştir. İşte bize göre, tarihsel algı, bu faaliyette esaslı bir işlev görüyor. Bu tavır, Arap dil tarihinin zenginliğini, kendini yenilemek, daha ileri seviyelere götürmek için fırsata dönüştürmek yerine onu tüketmeyi veya onunla yetinmeyi yeğlemiştir.

Arap dili özelinde işaret ettiğimiz yaklaşım, özünde kimlik krizi izleri taşıdığını ve dilbilimsel olmaktan ziyade ideolojik, kültürel ve tarihsel hedeflere matuf olduğunu söylenebilir. Tarihsel verinin güncel bilgiye uyarlanması için tahrif edilmesi veya bağlamından kopartılması metodolojik bir probleme işaret etmektedir. Dolayısıyla ele aldığımız meselenin psikolojik, metodolojik ve epistemolojik boyutlarının olduğunu söylenebilir.

Her topluluk zamanın şartlarına göre kendi bilimsel dinamiklerini üretir ve bir dönem Arap dil tarihinde yaşanan teolojik temelli ve Arap diline özgün tartışmaların başka dillerin tarihinde olmasını beklemediğimiz gibi, Batıda dilbilimsel alanda görülen her şeyin Arap dil tarihinde var olması gerekmez. Batıda üretilen her bilginin Arap dil tarihinde olmaması bir yetersizliğe işaret etmediği gibi bazı Arap dilcilerin bu durum karşısında bizde de var düşüncesine kapılmalarını da gerektirmezdi.

Elbette günümüzde yapılan çalışmalarla Arap dil tarihinde ortaya konan çalışmalar arasında irtibat kurulabilir, ortak noktalar işaret edilebilir, farklılıkların sebepleri irdelenebilir. Fakat bu yöntemin, tarihi yeniden okuma, tarihi övme veya yerme aracına dönüşmemesi gerekir. Görebildiğimiz kadarıyla, uzun yıllara sâri ve ciddi arka planı olan kavramsal ve teorik gelişmeler karşısında, Arap dil tarihinde zaten var demek, üretme, inşa etme, rekabet etme meşakkatinden kurtulmak ve iyi hissetmek için kolay bir yol haline gelebilmektedir. Bunun sonucunda, bazı Arap dili araştırmalarında bazen bilginin çarpıtılması, bazen abartılması, bazı bilgilerin seçilmesi diğerlerinin elenmesi, alakasız irtibatların kurulması gibi tavırlar ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça | References

- Abdulkâdir, Hüseyin. *el-Muhtaşar fi târihi'l-belâga*. Kahire: Dâru Garîb, 2001.
- Alevî, Hâfız İsmail. *el-Lisâniyyât fi's-sekâfeti'l-arabiyyeti'l-mu'asıra*. Lübnan: Dârü'l-Kitâbi'l-Cedîd el-Müttehede, 2009.
- Alevî, Hâfız İsmail-Emuhammed el- Mullah. *Çağaya ebistemûlûciyye fi'l-lisâniyyât*. Beyrut: ed-Dâru'l-Arabiyye li'l-Ulûm Naşirûn, 2009.
- Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer el-. *Hizânetü'l-edeb ve lübbu lübâbi lisâni'l-Arab*, thk. Abdusselâm Harûn. Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1997.
- Behnesâvî, Hüsâm el-. *Ehemmiyetü'r-rabṭ beyne'tefkîr el-luğavî 'inde'l-arab ve nazariyyâtü'l-bahşî'l-hadîş fi mecâley mefhûmi'l-luğa ve'd-dirâsât en-nahviyye*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfe ed-Dîniyye, 1994.
- Câbiri, Muhammed Abid el-. *Arap - İslam Aklının Oluşumu*. çev. İbrahim Akbaba. Cilt. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001.
- Câbiri, Muhammed Abid el-. *el-Hiṭabu'l-arabî el-mu'asır*. Beyrut: Merkez Dirasâtü'l-Vahde el-Arabiyye, 1994.
- Cebel, Muhammed Hasan Hasan. *el-Ma'na'l-luğavî, dirâse 'arabiyye muaşşala nazariyyen ve taṭbiḳiyyen*. Kahire: Matbaatü'r-Risale, 2009.
- Cündî, Enver el-. *el-Luğatu'l-arabiyye beyne humâtiḥâ ve huşûmiḥâ*. Kahire: Matbaatü'r-Risale, 1900.
- Cürçânî, Abdülkâhîr b. Abdîrrahmân el-. *Delâilü'l-icâz*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1984.
- Demir, Gökhan Yavuz. "Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezinin Kavşagında Güneş - Dil Teorisi". *Uludağ Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/19 (2010), 385-396.
- Eco, Umberto. *Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı*. çev. Kemal Atakay. Cilt. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2017.
- Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn el-. *Lüma'u'l-edille fi uşûli'n-nahv*, thk. Saîd el-Efgânî. Cilt. Dimaşk: Matbaatü'l-Cai'a es-Sûriyye, 1957.
- Evans, Richard. *Tarihin Savunusu*. çev. Uygur Kocabaşoğlu. Cilt. Ankara: İmge Kitabevi, 1999.
- Fâsî el-Fihri, Abdulkâdir el-. *el-Lisâniyyât ve'l-luğatu'l-arabiyye: nemâzic terkibiyye ve dilâliyye*. Rabat: Dârü Tubkâl li'n-Neşr, 1985.
- Galfan, Mustafa. "et-Tefkîrü'l-lisâni fi'l-ḥaḍâre el-arabiyye li 'Abdisselâm el-Meseddî". *es-Sekâfeti'l-Cedîde el-Magribiyye* 28 (1983), 75-84.
- Galfan, Mustafa. *Fi'l-lisâniyyâtü'l-amme: târiḥuhâ, taḳî'atuhâ, mevḍû'uhâ, mefhûmiḥâ*. Libya: Dârü'l-Kütubi'l-Cedîd el-Müttehede, 2010.
- Galfan, Mustafa. "Vâkı'u'l-lisâniyyât fi'l-âlemi'l-arabî". *el-Beyân* 400 (2003), 17-31.
- Gamidî, Muhammed Sa'id Sâlih Rabî el-. "el-Luğa ve'l-keḷâm fi't-türâsi'n-nahvî el-'arabî". *Mecelletu Alemi'l-Fikr* 3/3 (2006), 69-92.
- Gavs, Muhtâr el-. *Luğatu Kureyş*. Suudi Arabistan: Dârü'l-Me'ârici'd-Devliyye li'n-Neşr, 1997.
- Halîm, Latîfe. "et-Teyyâru'l-brâgmâti". *Mecelletu Alemi'l-Fikr* 17/1 (1986), 221-244.
- Hassan, Temmam. *Menâhici'l-bahş fi'l-luğa*. Kahire: Mektebeü'l-Anclo el-Mısriyye, 1990.
- Hassân, Temmâm. "el-Luğatü'l-arabiyye ve'l-Hedâse". *Mecelletu Fusûl (el-Hedâsetü fi'l-Luğa ve'l-Edeb)* 4/3 (1984), 128-140.
- Hobsbawm, Eric. *Tarih Üzerine*. çev. Osman Akınbay. Cilt. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2009.
- Hüseyin, Tâhâ. *Fi'l-edebi'l-Câhili*. Kahire: Müessesetü Hindâvî li't-Ta'lîm ve's-Sekafe, 2012.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman. *el-Ḥaşâiş*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütub el-Mısriyye, 1956.
- İyad, Şükrî. "Kıraa üslûbiyye fi kitâbi Sîbeveyh". *Kurâe Cedîde li türâsina'n-nakdî*. 2/803-816. Cidde: en-Nâdî'l-Edebî es-Sekâfî bi Cidde, 1990.
- Kalkaşendî, Şihâbüddîn Ahmed el-. *Şubḥu'l-a'sâ fi şınâ'ati'l-inşâ*. nşr. 14 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütub el-Mısriyye, Basım, 1922.
- Löwith, Karl. *Tarihte Anlam*. çev. Caner Turan. Cilt. İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- Meseddî, Abdusselâm el-. *et-Tefkîrü'l-lisâni fi ḥaḍâreti'l-arabiyye*. Beyrut: Dârü'l-Kütubi'l-Cedîd el-Müttehede, 2009.
- Râciḥî, Abduh. *en-Nahvü'l-arabî ve'd-dersü'l-hadîş*. Beyrut: Dâru'n-Nahda el-Arabiyye, 1979a.
- Râciḥî, Abduh. *Fıḳḥu'l-luğa fi'l-kütubi'l-arabiyye*. Beyrut: Dâru'n-Nahda el-Arabiyye, 1979b.
- Râdî, Abdulkâhîm. *Nazariyyetü'l-luğa fi'n-nakdî'l-arabî*. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Sekâfe, 2003.
- Salih, Abdurrahman el-Hâc. *es-Semâ' el-luğavî el-ilmî 'inde'l-Arab ve mefhûmu'l-feşâḥati*. Cezair: Mûfem li'n-Neşr, 2012.
- Salih, Subḥî es-. "Uşûlü'l-elsüniyye'inde nuḥâtü'l-arab". *Mecelletu'l-Fikr el-Arabî* 1/8-9 (1979), 59-66.
- Şerîf, Muhammed Bedî', Zeki el- Mehasinî-Ahmed İzzet Abdulkarîm. *Dirasât tariḥiyye fi'n-naḥḍati'l-arabiyyeti'l-hadîşe*. Kahire: Mektebetü Anclo el-Mısriyye, 1984.
- Tantâvî, Muhammed. *Neşetü'n-Nahv ve târiḥu eşheri'n-nuḥat*. Kahire: Dârü'l-Maarif, 1995.
- Va'ir, Mâzin el-. "Ezmetü'l-lisâniyyât ve'l-lisâniyyîn fi'l-vaṭanı'l-arabî". *el-Ma'rife* 251 (1983), 52-108.
- White, Hayden. *The Content of The Form: Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987.
- Yabûb, Emîl Bedî'. *Fıḳḥu'l-luğati'l-arabiyye ve ḥaşâişuhâ*. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1982.